

Im letzten Teil der Arbeit zählt der Verfasser diejenigen Eigenschaften der Groteske auf, die er früher stillschweigend angenommen hat: die Absonderung des vorgestellten Subjekts und sämtliche Konsequenzen der Realisierung der Metapher in der Groteske. Hier liegt, seiner Meinung nach, die Grenze zwischen der Groteske und der Parodie mit breiterer Adresse.

Zum Schluß dieser zwangsläufig allzu fragmentarischen Besprechung des Bandes *Stil und Komposition* muß betont werden, daß der Wunsch der Redaktion, der Band möge nicht so sehr ein „Gedenkbuch“, sondern vielmehr ein realer Beitrag zur literaturtheoretischen Forschung werden, alle Aussichten hat, in Erfüllung zu gehen. Hervorzuheben ist zusätzlich das rege Interesse für die Forschungsproblematik, die mit solchen zeitgenössischen Formen wie Filmwerk und „Fernsehspiel“ verbunden waren (P. Wert, E. Siemińska). In den polnischen theoretischen Forschungen wird diesen Problemen ein immer größerer Platz eingeräumt, die führende Rolle spielt hier Zakład Wiedzy o Filmie (Abteilung für Filmwissenschaft) der Universität in Łódź. Aus diesem Zentrum stammen die in dem besprochenen Bande diesbezüglichen, veröffentlichten Arbeiten.

Stanisław Gębala, Wrocław

Ludovic Janvier, UNE PAROLE EXIGEANTE. LE NOUVEAU ROMAN, Paris 1964, Éditions de Minuit, ss. 184.

Wśród licznych esejów o najnowszej prozie francuskiej na uwagę zasługuje dojrzały debiut Janviera — *Nowa powieść*. Tom otwiera obszerny wstęp, w którym autor przedstawia najważniejsze cechy warsztatu literackiego grupy pisarzy zaliczanych do „nouveau roman”. (*Notes sur la méthode; L'Antihéros est anonyme; Errance et question; Le Point de vue du policier; L'Abyrne et le miroir*). Następnie Janvier przechodzi do omówienia twórczości czworga najbardziej reprezentatywnych autorów tej grupy, są to Nathalie Sarraute (*Nathalie Sarraute ou l'intimité cruelle*), Claude Simon (*Vertige et parole dans l'oeuvre de Claude Simon*), Alain Robbe-Grillet (*Alain Robbe-Grillet et le couple fascination — liberté*) i Michel Butor (*Michel Butor, une dialectique du livre*). Trzecią część

książki stanowi podsumowanie i próba wskazania najodpowiedniejszych metod badawczych dla omawianej prozy (*L'Histoire ou la parole*).

Z wyraźną troską o syntetyczne ujęcie problematyki „nowej powieści” autor wylicza te cechy omawianej prozy, które odróżniają ją od powieści tradycyjnej, pojętej jako instrument przekazywania pewnych treści poznawczych w kategoriach prawdy i prawdopodobieństwa. Aby to uzmysłowić, autor wprowadza i konsekwentnie stosuje metodę polegającą na rozpatrywaniu utworów litrackich z dwóch punktów widzenia: w „płaszczyźnie zdarzeń” (*le plan de l'événement*) i w „płaszczyźnie pisma” (*le plan de l'écriture*), przy czym ta druga pojęta jest jako warstwa języka i techniki narracyjnej.

Zmiany, zachodzące we współczesnej nowatorskiej prozie francuskiej, dotyczą obu płaszczyzn. Zdarzeniowość i związane z nią zagadnienia prezentacji, motywacji i punktów odniesienia do świata rzeczywistego stają się coraz mniej ważne. Jest to zresztą zjawisko nowe, znane przynajmniej od czasów Prousta. Zainteresowanie powieściopisarzy zwraca się ku metodzie gwarantującej zaangażowanie czytelnika.

Najważniejsze zmiany zachodzą w „płaszczyźnie pisma”. Rezygnując z łatwizny fabuły i psychologizowania, jak również z dydaktyzmu, nowa powieść odrzuca — zdaniem Janviera — opowiadanie jako narzędzie. Jej ambicje są daleko większe: pragnie ona być „możliwie najbardziej bezpośrednim objawem świata” dla czytelnika. Stąd wynikają wszystkie zabiegi pisarzy mające na celu zatarcie fabuły oraz dystansu epickiego i wyznaczenie miejsca doświadczeniu w samym czytelniku. Przyjawszy to zasadnicze rozróżnienie, Janvier zwraca kolejno uwagę na szereg nowych zjawisk w „płaszczyźnie pisma”. Najważniejszym z nich jest anonimowość bohatera, ucieczka od jakiegokolwiek utożsamiania — poza utożsamianiem z czytelnikiem. Pisarze stosują tu różne zabiegi: od określenia bohaterów inicjałami do słynnego „vous” stosowanego przez Butora w *La Modification*. Dzięki tej anonimowości czytelnik nie może zachować dystansu wobec tego, co Janvier nazywa „bezpośrednim objawieniem świata”. Zmusza się go do podstawienia siebie

samego pod niewiadomą, określoną symbolem *X, N, A* itp. Inną cechą służącą podobnym celom jest rezygnacja z wszytkowiedzy narratora.

U wszystkich autorów „nowej powieści” Janvier widzi usilne staranie o zaburzenie w czytelniku uspokajającej pewności siebie i o zmuszenie go do nieustannego stawiania zasadniczych pytań. W rozdziale *Errance et question* Janvier zwraca uwagę na różnorodne zabiegi autorów, zmierzające ku zachwianiu tej czytelniczej pewności siebie: ustawiczne modyfikowanie prezentowanych przedmiotów w zależności od punktu widzenia, częste używanie słów wyrażających niepewność, jak „być może”, „raczej”, „chyba”, „czy też może”, „prawdopodobnie” itp. Ujawnia się tu, oparta na filozofii fenomenologicznej, rezygnacja z metaforycznej nośności słowa, ze znaczeń, jakie tradycja narzuciła gotowym formułom i obrazom. Wyjątek stanowią, zwłaszcza u Robbe-Grilleta, wszystkie aluzje do enigmatyczności sytuacji, jak np. często eksploatowany labirynt w różnych postaciach (labirynt ulic lub ścieżek, labirynt sal, ułożone w labirynt klocki do gry w domino itp.). Podkreślenie wymownej symboliki labiryntu, jak również przedstawienie ludzi błądzących w ruchu pozornie bezsensownie wskazuje na silny związek Janviera z krytyką opartą na estetyce Gastona Bachelarda¹. Podobnie zwrócenie uwagi na cyrkularną kompozycję *Les Gommages* Robbe-Grilleta zbliża Janviera do krytyki Georges Poulet², opartej również na tych samych źródłach filozoficznych.

Janvier zastrzega się wszakże przed zbyt prostą i dosłowną interpretacją fenomenologicznego punktu widzenia u pisarzy „nowej powieści”. O ile pozbawiają oni przedmiot powszechnie narzuconej warstwy znaczeń, to czynią to w tym celu, aby nadać mu nowe znaczenie w zależności od funkcji, jaką ma spełniać w utworze. Chodzi tu o tzw. *hyper-signification*. Bardzo wyraźnie wykazał to Janvier w analizie niektórych fragmentów *Le Voyeur* i *L'Année dernière à Marienbad* Robbe-Grilleta.

Nowatorstwo Janviera ujawniło się zwłaszcza w rozdziale *L'Abyrne et le miroir*, w którym autor porusza zagadnienie literatury autotematycznej³. Wprowadza on pojęcia „Esthétique du Redoublement”, „rétroaction” i „Visions réfléchies” (s. 56), rozwijając myśl Bruce Morrisette'a o wewnętrznym „podwojeniu” powieści⁴. Chodzi tu o wszelkiego rodzaju wypowiedzi świadczące o świadomości warsztatowej pisarza, zawarte w samym dziele, o komentarz do dzieła zawarty w dziele. Komentarz ten może być dyskretny jak u Robbe-Grilleta, u którego znajdujemy cały szereg prefigurowanych sytuacji, lub szeroko i dyskursywnie wyłożony jak u Nathalie Sarraute, np. w *Les Fruits d'Or*, gdzie towarzyszy on nieodstępnie narracji głównej na przestrzeni całego utworu. Zwrócenie uwagi na fakt, że zarówno u Simona, jak i Butora oraz innych reprezentantów „nowej powieści” wysledzić można podobną „dialektyczną” technikę opowiadania, stanowi niewątpliwie ważny wkład Janviera do przyszłych syntetyzujących badań nad całym nurtem współczesnej prozy francuskiej. Istotnym przyczynkiem do syntezy nowej powieści jest wyekspozowanie przez Janviera elementów autodestrukcyjnych. Wykazuje on je w dziełach wszystkich czworga omawianych autorów i sięga nawet do twórczości Pingeta, Olliera i innych. Pisarze ci niszczą to, co zbudowali, dają czytelnikowi tylko luźne elementy, tworzywo i zapraszają go do skonstruowania nowej rzeczywistości w trakcie lektury. Wymaga to dużego wysiłku od czytelnika (stąd tytuł studium: *Une Parole exigeante!*). Aktywizowanie wyobraźni czytelnika odbywa się w „nowej powieści” najczęściej w ten sposób, że pretekst do tworzenia fabuły (o ile o fabule może być mowa) znajduje się poza utworem. Powieść „staje się” w dążeniu bohatera-czytelnika do czegoś lub w ucieczce przed czymś, co w utworze zostało co najwyżej zasugerowane, nigdy nie uznaczone, przy czym zauważyć można — co Janvier podkreśla wielo-

¹ G. Bachelard, *La Poétique de l'espace*, Paris 1957. PUF.

² G. Poulet, *Les Métamorphoses du cercle*, Paris 1961. Plon.

³ Termin „literatura autotematyczna” nie został zaczerpnięty z pracy Janviera. Recenzent oparł się na polskiej terminologii według A. Sandauera i K. Wyki.

⁴ B. Morrisette, *Les Romans de Robbe-Grillet*, Paris 1963. Éditions de Minuit.

krotnie — dążność do wyeliminowania czasu epickiego. Dlatego mowa tu o „stawaniu się”, a nie opowiadaniu zdarzeń.

Do niedawna krytycy i historycy literatury odżegnywali się od pojęcia „le nouveau roman” jako od terminu nic nie wyjaśniającego i przyjętego konwencjonalnie za pierwszymi wzmiankami recenzyjnymi z prasy tygodniowej. Z perspektywy kilkunastu lat — a jeśli uwzględnić *Tropismes* Nathalie Sarraute, z perspektywy ćwierćwiecza — ustalenie lub usprawiedliwienie terminologii dotyczącej tego złożonego zjawiska literackiego wydaje się konieczne. Janvier rehabilituje termin „le nouveau roman” i stara się nadać mu taką treść, aby mógł on służyć naukowej krytyce jako pojęcie jednoznaczne. Podjął trudną próbę znalezienia wspólnych kategorii w dziełach omawianych autorów i dostosowania do ich twórczości odpowiedniego aparatu krytycznego. Zacerpnął w tym celu z doświadczeń krytyki opartej na estetyce Bachelarda, z dorobku krytyki psychologicznej w jej ulepszonej przez Charlesa Maurona⁵ wersji oraz z najnowszych osiągnięć marksistowskiej krytyki socjologicznej w ujęciu Lucien Goldmanna⁶. Punkty styczne krytyki Janvier z metodą psychokrytyczną widać zwłaszcza w rozdziale o Robbe-Grillacie, w którym sporo miejsca poświęcono sadyzmowi i w utworach tego pisarza. Od Goldmanna Janvier przyjmuje koncepcje homologii między strukturą społeczeństwa a strukturą powieści, zwłaszcza tam gdzie chodzi o zacieranie się osobowości bohatera.

Czerpanie z różnych warsztatów krytycznych wzbogaciło niewątpliwie studium Janviera o nowe, uzupełniające się punkty widzenia, jednakże odbiło się jednocześnie ujemnie w dziedzinie terminologii, która wymagałaby ujednolicienia i uściślenia. Przyjmując np. za Nathalie Sarraute termin „sous-conversation” (s. 179), Janvier posługuje się również

pojęciem „duplication” (s. 54 i 58) na oznaczenie tego samego zjawiska. Innym mankamentem omawianej książki jest brak odsyłaczy do niektórych cytowanych fragmentów. W sumie jednak studium Janviera zasługuje na poważne zainteresowanie, zarówno ze względu na jasność wyводу, jak na ambitnie i syntetyzująco ujętą problematykę.

Jerzy Falicki, Wrocław

Bruno Berger, *DER ESSAY. FORM UND GESCHICHTE*, „Sammlung Dalp 95”, Bern und München 1964, ss. 284, Francke Verlag.

Monografia Bergera ukazała się jako 95 tom serii „Sammlung Dalp”. Seria ta dostarcza przystępnych, ale o pełnych naukowych walorach opracowań z najróżniejszych dziedzin wiedzy. Z zakresu literaturoznawstwa znajdujemy w niej m.in. *Kleines literarisches Lexikon*, monografie takich gatunków, jak biografia, „Heldenlied” i „Heldensage”, opracowania noweli niemieckiej czy wreszcie francuskiej powieści po 1800 r.

Pojawiająca się w tej serii książka o eseju zacieka z dwóch względów. Jest ona pierwszą niemiecką książką o tym gatunku. W literaturoznawstwie niemieckim spotykamy co prawda ogromną, w porównaniu np. z polskim, ilość prac o tego typu prozie (Berger odnotowuje 47 pozycji); były to dotąd jednakże tylko drobne artykuły czy rozprawy.

Drugi powód zaciekawienia leży już w samej tematyce monografii. Esei jest gatunkiem o cechach bardzo trudnych do określenia: mamy, jak się zdaje, tyle jego teorii, ilu było zajmujących się nim badaczy. Próby zdefiniowania go, opisy historycznych przemian, usiłowania włączenia go do którejś z grup rodzajowych, wreszcie nawet dołączenie czy odłączenie od literatury pięknej (i tu miewano wątpliwości!) niezbyt się dotąd udawały. Trochę kapitulankie poprzestawanie na określeniach „gatunek pograniczny”, „prawo do subiektywizmu”, „elegancja i swoboda stylistyczna”, czy w końcu opis przez inny gatunek z dodaniem nowych przymiotników (np. często w niemieckich leksykonach przez „Abhandlung”) niczego w gruncie rzeczy nie wyjaśnia. Z drugiej strony po-

⁵ Ch. Mauron, *Des Métaphores obsédantes au mythe personnel. Introduction à la psychocritique*, Paris 1963. Corti.

⁶ L. Goldmann, *Pour une sociologie du roman*, Paris 1964. Gallimard. Zawarte w tym dziele studium o twórczości Robbe-Grilleta i Nathalie Sarraute ukazało się uprzednio w czasopiśmie „Médiations” (1961–1962).